

Обрад Гавриловић: ВАЉЕВСКИ ОКРУЖНИ СУД 1815—1865. ГОД. — Извори српског права III — Посебна издавања Српске академије наука и уметности, књ. CDLIX, 1973, стр. 411, Београд

Ова књига обухвата збирку судске грађе од 1815. год. до 1865, односно период од педесет година после успешно завршеног другог српског устанка. Граба представља изванредно значајан извор за изучавање неколико правних области Србије тога доба, као и правосудних органа, обичајног права, социјалних и других институција. Обрад Гавриловић, дугогодишњи сарадник Одбора за изворе српског права Српске академије наука и уметности, преписао је највећи део грађе још пре рата и на тај начин сачувао од каснијег уништења многе интересантне и важне податке, који ће веома користити правној науци за обраду овог периода наше историје.

Ових педесет година XIX века представљају године превирања, оснивања нове власти, оснивања судова, стварања критеријума у постављању судија, као и стварања казнене политике.

Први српски закон, изгласан од стране законодавне скупштине месеца маја 1804. године, представља увод у овај период и садржи одредбе искључиво кривичног и војно-кривичног карактера, што је несумњиво логично с обзиром на тадашњу политичку ситуацију. Тај закон је саставио прота Матија Ненадовић према Крмчији и Јустинијановом закону, али се у њему осећа и дух обичајног права, које ће још врло дуго имати утицаја на правни живот Србије.

Аутор је поделио књигу на три дела према два различита критеријума. Узимајући као хронолошку границу 1822. годину, односно годину установљења Суда ваљевске нахије, поделио је грабу на два периода; први, од 1815. до 1822. и други од 1822. до 1865. године. Затим је други период подељен према правним областима на предмете који се односе на грабанско и предмете који се односе на кривично право.

У првом периоду (1815—1822) судски послови су били у рукама тадашњих носилаца управне власти — сеоских, варошких, реских и нахијских кнезова, док је врховну судску власт за себе задржао сам књаз Милош Обреновић и делио је са својом канцеларијом. Актом од 1. јула 1822. године књаз је наложио заповеднику ваљевске и шабачке нахије, господару Јеврему Обреновићу да у својим нахијама установи нахијске судове. Од тада почиње други период у коме постављене судије пресуђују у грабанским парницама и одлучују по кривичним предметима.

Из предмета сакупљених у првом делу књиге види се да су се молиоци најчешће обраћали директно књазу Милошу, и то због најразличитијих ствари: ради добијања дозволе за куповину волова, у вези с пошпиљком новог пореза и муселимове плате, у вези с исплатом остатка дуга по једној облигацији, као и ради извештаја у којима га обавештавају да су поступили по његовим заповестима. Он решава спорове око сеоских међа, а обраћа му се и сирота удовица тражећи помоћ и заштиту.

Други део књиге садржи грабанске предмете. Све до доношења Српског грабанског законика 1844. године не постоји јединствен начин у решавању грабанских парница. Судије се ослањају на обичајно право, на свој здрав разум и осећај правичности. С обзиром да су у то време судије биле неписмене, а једино судски писари писмени, није тешко замислити са каквим су се проблемима сусретали и какве су све препреке морали савлађивати да би дошли до одговарајућих одлука.

Најчешће су били спорови око сеоских међа и премешивања, спорови око дуга, наследства и брачни спорови. У неким од тих спорова парничари се, по обичају из претходног периода обраћају директно књазу, запостављајући на тај начин првостепене судске органе. Међутим, књаз више неће да решава такве спорове, него их упућује надлежним органима.

Услед начела „земља припада онима који је обрађују“ које је књаз Милош поставио, дошло је до мноштва грађанских парница око власништва на земљу између приватних лица, па чак и између манастира и сељака који су дуго времена обрађивали манастирску земљу, или на њој становали. Ови спорови су трајали веома дуго, па су сељаци понекад тражили пресуђење од књаза. У таквим споровима је књаз Милош увек био на страни сељака и тиме доказивао своју прогресивност у овом погледу.

По великом броју уговора о зајму (давању новца под интерес), види се да је то био уносан посао. Законска камата од 12% у пракси је достизала и 50%. У ситуацији све веће социјалне диференцијације оставиштва на селу, већ се разликује слој који тражи избављење из финансиских тешкоћа путем узимања зајма од оног слоја који ту тражи нови извор зараде и богаћења.

Наследно право није било потпуно регулисано до доношења Српског грађанског законика, те због тога тестамент, као израз последње воље оставиоца, игра значајну улогу. Мушко потомство и сродници по мушкој линији били су увек у предности приликом деобе наслеђа. Постојао је и посебан начин за распоређивање заоставштине после смрти оставиоца, који није имао мушког потомства. У том случају су сеоски кметови додељивали непокретно имање неком досељенику, док је покретна имовина припадала женској деци, а ако су била малолетна, онима који су се о тој деци старали.

Уговори о ортаклуку, залози непокретне ствари, усвојењу, затим службености и сметања посода су правни институти који се могу наћи у овој грађи, али су релативно ретки.

У споровима око сеоских међа, којих има много и који доводе до заострених односа међу селима, одлуку доносе, у ствари, сами сељаци. Кметови испитају најстарије људе који се сећају куда је некад ишла међа или се сељаци из оба села сакупе на спорном подручју и реше како ће га омеђити.

Осим дужности пресуђивања у грађанским парницама, судови су имали и дужност ислеђивања парница, те је аутор многе од тих испита унео у своју грађу.

Интересантно је да су виши судови у брачним споровима често штитили жену, која се налазила у једној подређеној ситуацији и којој је заштита била итекако потребна. Та заштита се, углавном, односила на спречавање притиска када је у питању удаја или тежак живот у постојећем браку. Суд је у многим оправданим случајевима давао развод брака кривицом мужа, што је неочекивано прогресивно за једну конзервативну и изразито патријархалну земљу, каква је била Србија у то време.

Ваљевски окружни суд је имао веома много дужности и широк делокруг обавеза. Осим ислеђивања парница и кривичних дела и доношења пресуда по грађанским и кривичним предметима, суд је имао за дужност вођење надзора над управном влашћу на територији ваљевске нахије, вршење административне преписке, старање о досељеницима, старање о народном здрављу, вођење тајне службе са другим земљама (нарочито са Босном), обављање послова војне струке и вршење контроле и надзора над народном привредом и грађевинарством. Овакав обман и разноводан делокруг рада могли су обављати само људи који су имали изразито велики ауторитет у народу, те се приликом бирања и постављања судија водило рачуна и о овом моменту.

Трећи део књиге садржи кривичне предмете. Није тешко уочити да има далеко више кривичних дела телесне повреде, убистава, па чак и чедоморства, него дела ситне или обичне крађе. Крађе се углавном врше комбиновано са тешким телесним повредама или убиствима, те се појављују у виду разбојништва или хајдучије.

Овај део даје слику ситуације са последицама дуготрајног живота без националне слободе и регуларних власти путем којих човек може заштити своје право, имовину, или пак живот. Створио се обичај решавања многих проблема и међусуседских односа путем физичког обрачуна, пушке или ножа. Туче и кавге су редовна појава на свим већим скуповима, нарочито на вашарима, а често и на свадбама. Ношење оружја је потпуно слободно, не постоје никаква ограничења нити прописи о издавању дозвола. То има за последицу да долази до убиства и због обичних сваба при чувању стоке или на игранкама у селу. Виновници су најчешће млади људи који сувише брзо и пренаглашено реагују и желе да покажу своју храброст пред вршњацима или пак људи под дејством алкохола. У исто време су убиства са предумишљајем веома ретка.

Често кривично дело је и недозвољена горосеча, што вероватно у великом броју случајева произилази из навике да се једноставно оде у шуму и одсече онолико дрвећа колико је коме потребно. Горосеча је дуго времена била потпуно слободна, па се чак и земља за обрађивање добијала слободном сечом и крчењем шуме. Забрана слободне сече је, очигледно, још дуго времена наилазила на отпор у народу.

Кривична дела против морала су такође прилично бројна. Сиовање родоскрвење, блуд са очухом, снахом или прељуба са девером имају сложене узроке. Један од услова који је допринео ширењу таквих кривичних дела је био живот у заједничком домаћинству већег броја лица која нису у блиском или уопште нису у крвном сродству. Примитиван начин живота, спавање у заједничкој просторији, непросвећеност и незнање свакако имају веома много утицаја на ову врсту противправног понашања.

Веома је велики број кривичних дела чедоморства, поготово у односу на број лакших кривичних дела. Учиниоци су обично саме ванбрачне мајке, које приступају извршењу дела чешће по наговору неке старије особе него самоиницијативно. Страх од срамоте коју доноси ванбрачно дете нагони младе, углавном малолетне мајке, да се своје новорођене деце ослобађају на свиреп и безосећајан начин.

Систем кажњавања садржи неколико врста казни. То су телесне, временски, имовинске и смртна казна. Телесне казне се састоје од батинања, које се примењује на мушкарце, камдијање, које се примењује на жене и најтеже телесне казне трчање шибе, које се примењује на мушкарце. Зависно од врсте кривичног дела и околности под којима је почињено, број батина или камдија може бити веома различит. Трчање шибе има три вида: 3 пута кроз 300 момака, 6 пута кроз 300 момака и 12 пута кроз 300 момака. Казна трчања шибе у свом најлакшем облику је примењивана на извршиоце кривичног дела крађе и могла је бити извршена јавно на вашару или неком другом скупу. Други вид ове казне примењиван је на убице и могао је бити комбинован са робијом, док је трећи вид примењиван на убице који су своје дело извршили под отежавајућим околностима, или је овом казном замењивана смртна казна. Временске казне могу бити отежане принудним радом, а за најтежа кривична дела се изриче казна робије у оковима. Имовинске казне су такође честе и њихов износ има велики распон. Све три врсте казни се могу изрицати самостално или кумулативно, с тим што се више кобинују телесне и временске и телесне и имовинске, него временске и имовинске. Смртна казна се извршава стрељањем или вешањем. Ако је у питању веома тешко кривично дело, учиниочево тело се после извршења смртне казне ставља на точак и излаже на раскрсници или неком другом видном месту, да би служило као опомена свим потенцијалним кривцима.

Ипак, с обзиром да се број кривичних дела никако не смањује, изгледа да казне, чија је сврха одмазда и застрашивање, нису постигле свој основни циљ.

Први пут се у Србији тога доба јавља институт правозаступништва. То видимо по једном кривичном предмету где се правозаступник Љубо-

мир Радовановић оптужује због преваре и прављења лажних исправа, те се уз помоћ сведока и исправа истражује његова кривица.

Најзад, треба истаћи да је непостојање једног комплетног кривичног закона представљало велику тешкоћу у пресуђењу, поготово за судије које нису имале никакво предзнање, те су целокупно искуство у овом одговорном послу морали стицати сами.

Биљана Марковић

Dr Klaus Berchtold: »DER BUNDESPRÄSIDENT«, Springer-Verlag, Wien — New York, 1969, 354 s.

Институција шефа државе представља значајну институцију у уставном и политичком систему једне земље. Место, карактер, функције и улога овога органа могу у знатној мери опредељивати и сам карактер уставног и политичког система једне земље. Разлике које су се јављале међу појединим политичким системима у односу на положај и улогу шефа државе у политичком систему, биле су основа или један од значајних елемената у истраживању и изучавању политичких система и њиховог функционисања. То је био и разлог да су функције и положај шефа државе у уставном и политичком систему за многе теоретичаре били једини и искључиви критеријум класификовања и диференцирања политичких система, или је то барем био значајан моменат и елемент међусобног разликовања политичких система. Због свега тога је разумљиво и интересовање правне и политичке науке и мисли за изучавање ове институције.

Вредан допринос изучавању карактера, места и улоге институције шефа државе налазимо у књизи др Клауса Бертхолда (Klaus Berchtold) »Der Bundespräsident«, која је у издању Springer-Verlag изашла 1969. године. У поменутом делу посебно исцрпно и свеобухватно се анализирају и изучавају уставноправни, па и политиколошки аспекти положаја и карактера институције шефа државе, односно председника једне савезне републике као што је Аустрија. Пре преласка на анализу и објашњења која се односе на институцију шефа државе у Аустрији, аутор посећује значајну пажњу неким општим и теоријским питањима која се односе на положај и улогу шефа државе у уставном и политичком систему. У том делу нарочита пажња је посвећена значају функције шефа државе у земљама са републиканским обликом владавине, при чему се посебна пажња поклања проблемима суверенитета у тим земљама и значају улоге шефа државе као органа егzekутиве, као и његовом значају у функцији органа који иступа у међународним односима. У оквиру првога дела свога рада, аутор анализира и структуралне проблеме уставноправног положаја шефа државе обухватајући овом анализом карактер и обележја остваривања положаја шефа државе у председничкој републици у класичном или дуалистичком парламентарном систему и у скупштинском систему. На крају овога дела ауторову пажњу везује питање функције шефа државе у правном систему.

У другом, по обиму ширем делу, аутор концентрише своју пажњу на истраживање уставноправног положаја и обележја институције савезног председника у Аустрији, сврставајући сву проблематику везану за ово питање на четири основна проблема у оквиру четири одељка.

Први одељак је посвећен основним организационим обележјима и институционалним димензијама положаја шефа државе у правном систему. Садржином овога одељка обухваћена су питања избора и трајања мандата председника републике; функције чије је вршење инкомпатибилно са функцијом председника републике; имунитетска заштита